

חסביב לשולחן

עורך - הרב שלמה רוזנשטיין

עלון שבועי לבני הישיבות סביב נושא הפרשה בעיון בהלכה באגדה ובסוסר

משולחן גבוה

הרב מאיר שולביץ

עיקרי הענין

[א] מקור העניין. בגמ' כתובות דף נ עמוד א, א"ר אילעא: באושא התקינן, המבזבז - אל יבזבז יותר מחומש. תניא נמי הכי: המבזבז - אל יבזבז יותר מחומש, שמא יצטרך לבריות; ומעשה באחד שבקש לבזבו [יותר מחומש] ולא הניח לו חברו, ומנו? רבי ישבב, ואמרי לה רבי ישבב, ולא הניחו חברו, ומנו? רבי עקיבא. אמר רב נחמן, ואיתימא רב אחא בר יעקב: מאי קרא? וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך. וראה בעל הטורים פרשת ויצא, שכי עשר אעשרנו. בגימטריא זה כל המבזבז אל יבזבו ביותר מחומש (כתובות נ א):

[ב] החידוש בתקנת אושא, ומה היה לולי התקנה. הנה הסמיכו חז"ל על פסוק זה את מה שתיקנו באושא דהמבזבז אל יבזבו יותר מחומש וכמבואר בכתובות נ' ע"א. ויש לעיין מה היה הדין מעיקר דין תורה טרם תיקנו באושא מה שתיקנו. ונאמרו ג' דרכים ביסוד הדין: א. בר"ש וברא"ש ריש פאה וכו' בחידושי מהר"ח שמדאורייתא יש לבזבו כל ממונו עבור מצות עשה ורבנן תקנו שאין לבזבו יותר מחומש וכן ביאר במהר"ל דיסקין (פסקים סי' כד) ובספר וידבר משה (ס"פ ראה). וראה בשו"ת חתי"ס (יו"ד סימן רכ"ט) כתב דמה"ת חייב לבזבו כל ממונו וכל שיש לו פרנסת יומו חייב ליתן לעני כל שאר ממונו, וחכמים פטרו מלבזבו יותר מחומש. ולפי"ז הוי תקנת אושא בכלל מה שאמרו "יש כח ביד חכמים לעקור דבר מה"ת בשב ואל תעשה". והנה שו"ת שבט הלוי חלק ה סימן קלא - [כתב ע"ד החתי"ס הלל - מכ"מ כבר כתבתי בשבט הלוי ח"ד סי' ס"ד דבעניו זה צע"ג דמשמעות הש"ס וסוגית הראשונים דגם מן התורה אל יבזבו יותר מדאי והלכה זו היתה מעולם בידם אלא שבאושא נתנו קצבה של חומש לדבר, ודרך זה נראה יותר לולא דברי הח"ס, ועיין במהר"א פולדא פ"ק דפאה, ב. במרומי שדה להנצי"ב ב"ק (ט' ע"ב) כתב דיסוד תקנה זו דאל יבזבו יותר מחומש משום כבוד הבריות הוא שלא יעני וא"כ הוי כהא דכבוד הבריות דוחה ל"ת מה"ת בשוא"ת, וגם לשיטתו חייב מעיקר הדין לבזבו כל הונו וחכמים פטרוהו. ג. בירושלמי (פ"ק דפאה ה"א, דף ג' ע"א) מבואר דהלכה היתה הדין ושכחוהו וחסרו ויסדוהו באושא עיי"ש על אד דגמילות חסדים א"ן לו שיעור וז"ל "כך היתה הלכה בידם ושכחוה ועמדו השניים והסכימו ע"ד הראשונים". ויש מן האחרונים שהבינו דהוי הלכה למשה מסיני, כן כתב בשו"ת מהר"ם שיק יו"ד סימן ר"ל, וכ"כ שם בשנות אליהו להגר"א, והיינו **דבשנות אליהו להגר"א ורש"ש שם דדעתם דשיעור חומש מן התורה שמן התורה אין התחייבות כלל יותר מזה.**

[ג] אימתי לא נאמר כלל זה. 1. בשעת מותו. כתב ביד מלאכי (כללי הדינים כלל קפב) המבזבז אל יבזבו יותר מחומש, היינו דווקא כל ימי חייו אבל בשעת מותו יכול אדם ליתן צדקה כל מה שירצה, כתובות [דף] ס"ז ב' (הובא ביי"ד סי' רמ"ט ס"א בהגהה) ומיהו כתב ר' בצלאל בשיטת כתובות פ"ד דף קכ"ט ב' בשם תלמידי ר"י דאף בשעת מיתה אין לו לבזבו הכל לגמרי אלא שיניח קצת לירשיו: ומרן **הפנץ חיים** - בספרו אהבת אדם (חלק ב פרק כ) הוסיף בזה כמה כללים שלא נאמר בהם אלא דינא של תקנת אושא. 2. **כשעניים רעבים לפניו אל שבויים**

חייב אף יותר מחומש. (ב) י"א דהא דאמרינן אל יבזבו יותר מחומש היינו בשרוצה מעצמו לחפש אחר עניים ולחלק להם צדקה אבל כשבאו לפניו עניים רעבים או ערומים שהוא חייב להשביעם ולכסות מערומיהם כאשר אמרה התורה די מחסורו אשר יחסר לו וכו' 3. **פיקוח נפש לפניו, חייב אף יותר מחומש.** והוסיף הח"ת ונראה דמירי באופן שאין נוגע לפיקוח נפש ממש אבל אם נוגע לפיקוח ממש כגון שהשבוי עומד למות או הרעב יכול לבוא לידי סכנה ע"י רעבונו אין שייך בזה שיעור חומש ולא אמרו בב"מ ס"ב רק דחיינו קודם לחיי חברו אבל דעשרו קודם לחיי חברו לא מצינו: 4. **מי שיש לו הכנסה קבועה יכול לבזבו יותר מחומש.** עוד כ' הח"ח, ג) ודע דמה שהתיקנו חז"ל שלא לפזר יותר מחומש נראה דהיינו דוקא כשמבזבז נכסי ביתו עיי"ז הפזור כדמשמע לשון המבזבז אבל בדבר מיעוט כגון שיש לו איזה מלאכה או עסק קבוע שמשתכר בה כדי מחיתו כל שבוע ויותר מעט מותר לו לפזר היותר לצדקה אף שהוא עולה יותר מחומש לפי ערך: 5. **החזקת תורה.** עוד כ' הח"ח שם, ד) ודע עוד דכל עיקר התקנה הוא לסתם צדקה אבל להחזקת התורה קודם בספר שיטה מקובצת כתובות דף מ"ט דלא שייך זה כלל וכן בדין אחרי שעבור זה יש לו חלק בשכר תורתו כמו שמצינו ביששכר וזבולון ששבט זבולון היה מחזיק לשבט יששכר והיה נוטל חלק בשכר וכו'. 6. **עשיר גדול.** הח"ח שם באהבת חסד נקט שמי שהוא **עשיר גדול** שאף אם יבזבו הרבה מכספו יהיה לו עדיין בריות, אצלו לא אמר איסור זה. 7. **עני.** הח"ח בביאור הלכה סי' תרנ"ו נוקט **דמי שהוא עני** ויש לו רק חמש סלעים הוא יכול לבזבו כל אשר לו למצות ג"כ, ועיי"ש דכא מיישב דברי הגמ' בקידושין לגבי פדיון הבן שאף מי שיש לו רק ה' סלעים חייב לפדות את עצמו בזה, ורוצה לחלק באופן אחר, דלפזר הון רב אמנם אינו מחויב, ומשום הטעם דשמא יעני ויצטרך לבריות, וכמשי"כ הראב"ד, אבל בההיא דקידושין שאין לו כי אם חמש סלעים, ומתפרנס ממלאכתו, ולא יגרע פרנסתו במה שיוציא זה על המצוה, כן להפך לא יתחזק מצבו במה שלא יוציא זה על המצוה עכתי"ד הבה"ל, ועיי"ש עוד שהאריך. וזה על דומה למבואר לעיל מס' 4 במי יש לו הכנסה קבועה. 8. **עוד אופנים שאין חומש.** והגר"ש אלישיב בספרו הערות עמ"ס סוטה כתב דמי שהוא בעל אמנה מותר לו להפריש יותר מחומש מנכסיו. ובאגרת הקודש לבעל התניא (פ"י) כתב דזה שאמרו המבזבז אל יבזבו יותר מחומש, היינו דווקא במי שלא חטא או שתיקן חטאיו בסיגופים ותעניות כראוי לתקן כל הפגמים למעלה, דמי שצריך לתקן נפשו עדיין, פשיטא דלא גרע רפואת הנפש מרפואת הגוף, וכל אשר לאיש יתן בעד נפשו.

[ד] מצוות שלא נאמר כלל זה. המצוות שיש בהם פרסומי ניסא - צריך לבזבו עליהם יותר מחומש, כדוגמת נ"ח וד' כוסות, וראה בביאור הלכה בסי' תרנ"ו, והנה משי"כ הביאור הלכה דמשום פרסומי ניסא, איכא חיוב לבזבו יותר מחומש, דבר זה טעמא בעי, מדוע באמת שנאמר כן, ומה מעלה יש במצוה דפרסומי ניסא. ונראה דצ"ל דפרסומי ניסא יש בזה מצוות קידוש ה', בזה שמפרסם לרבים את הנס אשר עשה ה', וממילא כמו

מזן שר התורה

רבינו הגר"ח קניבסקי שליט"א

לתת יותר מחומש על חשבון מעשר כספים שעתיד להרויח

בדין המבזבז אל יבזבו יותר מחומש (כתובות נ ע"א) האם יכול לתרום עכשיו יותר מחומש מממונו, וינכה אח"כ את אותו סכום [היותר מחומש] מחשבון המעשר ממה שירוויח אח"כ, דהא מותר להקדים מעשר אם העני עדיין בחיים בשעה שירוויח הקרן ממעשר הנ"ל, ויעשה כנ"ל ויבטח בה' שיתן לו כפי מעשרו? תשובה: יכול.

(שאלת רב)

אם מותר לתת קצת יותר מחומש

האם אדם שנותן תמיד חומש צריך להקפיד לתת בדיוק שלא יהיה יותר מחומש, או שיכול גם לוותר קצת למשל בסכום של מאה תשעים לתת מאתיים (אם אין עני עומד לפניו)?

תשובה: מותר ליתן יותר, אבל ראוי לידע החשבון. [א.ה. ראה מה שכתב הרב שליט"א בדרך אמונה (פ"ז ממתנ"ע ס"ק עב) בשם האהבת חסד (ח"ב פ"י) ז"ל, "ועי' בהאבת חסד שגם הנותן יותר ממעשר או חומש, ראוי שיפריש מעשר בצמצום לא פחות ולא יותר, כי כתבו דתת"ש רקיעין נזונין בזכות מעשר, והיותו יתן בתורת צדקה בעלמא וכ"כ בכנסת הגדולה". ונראה דלזה "ראוי לידע החשבון", כדי שיתן את היותר לשם צדקה בעלמא ולא בתורת חומש].

(שאלת רב)

בזבוז יותר מחומש לבעל בטחון

שאלה: האם גם מי שהוא בעל בטחון גמור אסור לבזבו יותר מחומש [צדדי השאלה משום שחז"ל תקנו הכי שלא יצטרך לבריות ושמת אצלו לא שייך].

תשובה: חז"ל אסרו.

(שאלת רב)

גדולים שבזבוז יותר מחומש

שאלה: מסופר על הרבה גדולים שנתנו את כל מה שהיה להם בשביל צדקה, וכן מסופר על הגר"ח מבריסק והדברי חיים (וכן מסופר על הסטייפלר שמסר לעני אחד כל מה שחסך בשביל הנדוניה של בתו). ואין לא חששו על תקנת אושא שאין לבזבו יותר מחומש, ושמת סברו שאם הוא בעל דרגא שרי? תשובה: א"א לידע מה הי' שם.

(שאלת רב)

באיסור שנובע ממצות עשה

שאלה: קי"ל דאסור לאכול קודם קיום מצוה, כגון קודם שופר או מגילה וכן קודם הבדלה, ונסתפקתי בכופין אותו לעבור על דין זה, או שיתן כל ממונו, האם חייב ליתן ע"ז כל ממונו כדי לא לעבור על איסור, או כיון שזה רק משום המצות עשה אין חייב בזה יותר מחומש. תשובה: צריך.

(שיח התורה)

'בזבז יותר מחומש'

הגמ' בכתובות מביאה שהתקינו באושא 'המבזבז אל יבזבז יותר מחומש שמא יצטרך לבריות'. והסמיכוהו על הפסוק: 'וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך'. 'עשר אעשרנו' שתי עשירות שהם חומש.

בפשטות מדובר על השיעור שמותר לאדם להוציא מכספו לקיום מצווה או לגמילות חסדים שגם היא מצווה. תקנת אושא הייתה שלא יוציא לצורך כך יותר מחומש מכספו. לכאורה הלשון שנקטו חז"ל בענין זה 'המבזבז' תמוהה. 'בזבז' או 'פזרנות' נחשבים לכאורה למעשה לא ראוי.

אמנם מצינו בגמ': 'מעשה במונבד המלך שבזבז אוצרותיו ואוצרות אבותיו בשני בצורת וחברו עליו אחיו ובית אביו ואמרו לו אבותיך גזזו והוסיפו על של אבותם ואתה מבזבזם אמר להם אבותי גזזו למטה ואני גזזתי למעלה'.

פעמים 'בזבז' מתפרש על הוצאה מופרזת לדברים שאין בהם תכלית ולפעמים הוא מתפרש על הוצאה מופרזת שיש בה תכלית ואף מעלה.

מרח' החפץ חיים' בספרו 'אהבת חסד' מסתפק בדין תקנת אושא: 'יש לעיין בעצם הדין האם שייך התקנה על דבר מועט, דאפשר דדוקא אם מבזבז נכסיו על ידי פזרנות כאלו, כאשר מורה הלשון 'מבזבז', על זה תקנו חז"ל שלא להוסיף על חומש כדי שלא יצטרך בעצמו לבריות לבסוף על ידי זה'.

'אבל אם הוא איש שהוא משתכר בכל שבוע על ידי איזה מלאכה או עסק כדי מחיתו ויותר מעט, האם נאמר שאסור לו לתן היותר מעט שלו לצדקה, אם הוא עולה ביותר מחומש, מטעם שמא יצטרך לבריות. הלוא יש לו עסק ומלאכה קבוע שהוא מתפרנס מזה'.

'ובאמת הספק הזה לאו בענין זה לבד שייך. דהוא הדין במאי שכתבו התוספות והרא"ש דאין צריך לבזבז מנכסיו יותר מחומש אפילו על מצוה עוברת וכמו בעניינינו לצדקה - איך יהיה הדין באיש הנ"ל שציינו? דאולי לא נאמר זה בדבר מועט, או דלאיש כזה הדבר המועט שלו נחשב כהון רב אצל אחר ואין צריך לתנו על המצווה'. לאחר שהביא החפץ חיים' שהדבר תלוי לכאורה במחלוקת ראשונים הוא כותב להלכה שאם מדובר במשתכר כדי מחיתו כל שבוע ויותר מעט, מותר לו לפזר היותר לצדקה אף שהוא עולה יותר מחומש לפי ערך'.

ה'ערוך השולחן' בהלכות צדקה כותב: 'אמנם הדבר מובן שלא תצווה התורה ליתן כל מה שיש לו לעניים והוא יישאר עני 'ודרכיה דרכי נועם' ובאמת בזמן שהיו ישראל בארץ והיה מצבם טוב ועניים היו מועטים היו יכולין לקיים 'די מחסורו', אבל כשגלינו מארצנו ועניים נתרבו ועשירים נתמעטו ואם אפילו יחלקו העשירים כל מעותיהם לא יספיקו להשלים לכל העניים די מחסורם לכן תקנו חכמים מעשר וחומש ולא יותר דבהכרח לתת גבול'.

הרמב"ם בפירוש המשניות בתחילת פאה כותב: 'ומה שאמר כאן גמילות חסדים אין לה שיעור' רוצה לומר, לעזור לאדם בגופו. אך שיעזור אותו בממונו, יש לו שיעור והוא חמישית ממונו ולא יתחייב לתת יותר מחמישית ממונו'.

כך כתבו הטור והשו"ע גבי צדקה: 'שיעור נתינתה אם ידו מסגת, ייתן כפי צורך העניים שיתבאר בסימן ר"ן ואם אין ידו מסגת כל כך, ייתן עד חומש נכסיו מצווה מן המובחר, ואחד מעשרה מידה בינונית פחות מכאן עין רעה'.

בסיום דבריו על תקנת אושא מעורר אותנו החפץ חיים' על מה שיש לנו להתבונן מתקנה זו וכותב: 'כמה יש לו לאדם לחוס על ממונו שלא לפזר אותו לדברי הבל. ומה בדברים העומדים ברומו של עולם כענין צדקה ושאר צרכי מצוות, שהם חיייו של אדם והצלחתו מן היסורין בעולם הזה ובעולם הבא, הזהירו שיחוס על ממונו ולא יפזרם ביותר כדי שלא יבוא לעוני אף דבזה לפעמים יחול רחמיו של השם יתברך עליו לעשות עמו עבור זה למעלה מדרך הטבע'.

'על אחת כמה וכמה יש לו לאדם להיות זהיר שלא לפזר ממונו לעניין ריק של כבוד המדומה היינו להתלבש במלבושי רקמה ולדור בהיכלי כבוד ולהשתמש בריבוי המשרתים ובכלים היותר יקרים, שכל זה מכלה ממונו של אדם בזמן קצר ומביאו לידי עוני ולבסוף לידי גזל גם כן'.

לסיכום הדברים כותב החפץ חיים' בחשיבות ההתנהגות בהפרשת מעשר או חומש מכל הכנסותיו של אדם שהיא המביאה לברכה ולהצלחה בעסקיו: 'עוד אמרתי להודיע דבר אחד, שהנהגים במעשר וחמש מכל מה שירוויחו, גדול הרבה צדקתם יותר מאותם שנותנים סתם צדקה ואפילו אם יתנו כמותם'.

'מפני שאלו שנותנים סתם לצדקה יש להם רק מצוות צדקה, אבל העסק שלהם אין בו יתרון על זולתם, מה שאין כן אלו שעסקם משותף גם לגבוה - העסק גופא יש בו יתרון גדול, שהוא עסק שיש בו מצווה ובפרט אם בעת שקבל על עצמו מצוות מעשר וחומש חשב אז כדי שכל פעולותיו יהיה בהם חלק לד' מה יפה חלקו ומה נעים גורלו'.

שבעבירות חילול ה' הרי חייב למסור נפש שלא יתחלל ה', הכי"נ במצוות קידוש ה' לא נאמר לה שיעור וחייב להוציא כל ממונו לקדש ה'. ובחפשי בספרים מצאתי להגאון המקובל ר' יהודה סגל זצ"ל בספרו שו"ת צמח יהודה ח"ג סי' רלח שכי' סבי' זו, דמכין שיש בזה קידוש ה' שבקוה אגדרי קידוש ה', וזהו כוונתו כמושנ"ת}. ומצאתי את שאהבה נפשי שממש הן הן הדברים שכתב רבי ירוחם פערלא זצ"ל בספרו הגדול בביאור על ספר המצוות לרס"ג (עשין עשה נט ס), עיי"ש בדבריו. **לישא בת ת"ח**. יש להעיר במה שאמרו בפסחים (מ"י ע"ב) לעולם ימכור אדם כל מה שיש לו וישא בת ת"ח, והרי אמרו שלא יבזבז יותר מחומש, ונראה דבדבר שהרבה גופי תורה ויסודות הדת ודורות ישראל תלויים בו לא אמרו שלא יבזבז. ואפ"ל עוד דלא אמרו כן אלא בדרך הפלגה וכעין מ"ש בשבת (קכ"ט ע"ב) לעולם ימכור אדם קורות ביתו ויקנה מנעלים לרגליו, ואפשר דמטעם זה כתב בטושי"ע (אהע"ז סימן ב' ס"ו) דישתדל לישא בת ת"ח ושינה מלשון חז"ל ולא כתב דימכור כל אשר יש לו.

הרב אלחנן פרץ

חקירות הלכתיות**ענייני חומש****לחומרא**

אמר לי מו"ר הגר"ח פ' שיינברג זצוק"ל, כי לדעתו ספק מעשר לחומרא. וכאשר תמהתי על הדבר הזה, שהרי אם זה מה"ת שפיר דמי. [אם זה מדרבנן זה תלוי במחלו' אם ספד"ר לקולא בוודאי או מספק, עיין בזה בספר בר אלמוגים, ובפרמ"ג יור"ד ק"ן]. אבל אנו נוקטים כי מע"כ "קרוב לחיוב", ומדוע ספק לחומרא.

תשובתי היתה כיוון שמחזירים לנותן הצדקה כלשון הטור: "נותנת לו עושר וכבוד", ממילא אין סיבה לא להחמיר בזה, דנחשב הדבר כעין דבר שיש לו מתירים.

ביטוח לאומי

מדינת ישראל, כופין על הצדקה, את כל האזרחים לתת כסף לביטוח לאומי, כסף זה מחולק ע"י גבאי צדקה, ויש לדון האם יש בזה קיום של מצות צדקה כל שהיא.

אמנם מובאר ברמב"ם כי צריכים לשים גבאים אנשי זס. וזכירושלמי, איתא רב חגי כד הוא ממונא פרנסים הוא טעניו להו באורייתא, והיו גבאים מן הביטוח שלא קרבו להגדרות אלו, מ"מ סו"ס גבו כסף לחלק למשפחות עם ילדים, ואף כי חלק נכבד מגיע למי שלא ראוי לצדקה מ"מ חלק מגיע למי שראוי, ונחשב כי קם גבאי שמחלק שלא כהוגן, ומה בכך סו"ס חלק מגיע כהוגן.

ובפרט דקיימא לן יש ברירה ובדרבנן האם שייך לדון כי נתברר שנספיקו הגיע לידיים טובות.

להכריח אדם לנאום

מובאר בש"ך ח"מ סי' רצ"ב, כי מי שיש לו ספרים, חייב להשאילן כאשר הם נדירים, ובגר"א כתב משום כופין על הצדקה.

ומענתה, כפיה בגוף או בממונו חד הם, ואדרבא מצאנו כי כופין בגוף יותר מאשר בממונו, ראה פת"ש סימן ע"ה לענין כפיה שגשו רבו של הש"ך והש"ך בגופו של השמש.

א"כ מי שמומחה להציל נפשות בדבריו, אבל הוא מתבטל, אפשר לכופו לתת שיעורים וכו' - ומדין כופין על הצדקה כמו בספרים.

המצוות שצריך להוציא עליהם יותר מחומש

בביאור הלכה [סי' רמ"ב ס"א] כתב וז"ל, דמי שיש בידו מעט מעות, ותבעו שכיר על פעולתו שגמר לו היום, צריך ליתנם להפועל כדי לקיים מש"כ ביומו תתן שכרו ולא תבא עליו השמש, אף שעייז לא ישאר לו במה לענג השבת, או שיפייסו שיתרצה להמתין עד אחר השבת, דאפילו לדעת הפוסקים דעונג שבת מדאורייתא, מ"מ לא אתי עשה דעונג שבת ודחי ל"ת ועשה, וזה לא מיקרי כתבעו ואין לו דאינו עובר בבל תלין, עכ"ל.

לדברי הביאור הלכה לכאורה כן הדין בכל המצוות, שאם אין לו מעות בכדי לקנות תפילין לולב או סוכה באם יפרע לשכיר, אין עשין אלו דוחין עשה ול"ת דבימו תתן שכרו ובל תלין, דאין עשה דוחה ל"ת ועשה.

אמנם יליד למש"כ בחינוך [מצוה תקפ"ח] דאם אינו יכול לפרועו אא"כ יאבד הרבה משלו לא חייב הכתוב בזה לפי הדומה, עכ"ל, וביאור דבריו דכיון דאם יפסיד הרבה נחשב זה כמי שאין לו שלם, וכך שאין לו לשלם ליכא לאו כלל [ולא רק פטור אונס] כדדריש לה בב"מ [דף קיב.]. מדכתיב אתך בזמן שאתך, כמש"כ הגאון מקובנא בעין יצחק [אה"ע סי' ע"ד סק"ג], וא"כ י"ל דה"ה הפסד מצוה, [ואולי נידון רק כמניעת ריוח].

ברם נראה לקיים דברי הביאור"ל לענין מצות עונג שבת, שכן עיקר מצות עונג שבת מוגדר כצרכי האדם, שכן זה עיקר המצוה להיות הגברא מתענג בעניניו, וכפי שיבואר, ומאחר שכלפי עניני עצמו ודאי שהוא חייב לצמצם עצמו כדי לפרוע לשכיר ביומו, הרי שבכלל זה גם חובה לצמצם עצמו בעונג השבת, משא"כ בשאר מצוות דחובת גברא ניהו, א"כ הפסד המצוה נידון כהפסד ממון דחשבינן ליה כמי שאין בידו לפרוע לשכיר.

ויסוד לזה, דהנה איתא בביצה [דף טו:] על הכתוב כי חדות ה' היא מעוזכם, אמר רבי יוחנן משום רבי אלעזר ברבי שמעון אמר להם הקב"ה לישראל בני לוו עלי וקדשו קדושת היום והאמינו בו ואני פורע, וכבר עמדו בזה האחרונים בטעם מה שמצינו לענין מצות קידוש ועונג שבת שמוציא אף יותר מחומש נכסיו, ואילו בשאר מצוות כתבו רבותא שאין להוציא יותר מחומש, כענין שאמרנו בכתובות [דף נ.]. לענין צדקה.

והנראה בזה [א"כ בספר חוט שני הלכות שבת], דהנה בקידושין [דף כט:] שוי"ט בדין מי שאין לו אלא ה' סלעים, ומצות פדיון הבן ועליה לרגל עומדות לפניו, והקשה בביאור הלכה [סי' תרנ"ו] דהלא אין צריך להוציא יותר מחומש נכסיו לקיום המצוות, וצ"ע. וכתב בחזו"א [אה"ע סי' קמ"ח דף כט.]. ליישב, דמצות פדיון הבן שיש בה שיעבוד נכסים חייב אף ביותר מחומש, ולענין מצות עליה לרגל כתב ליישב וז"ל, אפשר שאם רצונו לעלות לרגל חייב לעלות, שהרי רשאי להוציא כל ממונו לכל מה שהוא רוצה, וכיון שברצונו להוציא מעותיו לראות ירושלים ומקדש וכבוד ישראל אף אם לא היה מצוה, ממילא חייב בזה משום מצוה, עכ"ל החזו"א.

ובפרשת ויחי נתבאר מה שמצינו במדרש [פרשת צו] שאין פטור של חומש נכסיו למצות ת"ת ולהחזקת התורה, דהוא משום שעיקר פטור חומש הוא משום שאין אדם צריך להוציא ממעות העומדות לכדי חייו עבור קיום מצוות, ונידון בזה כמי שאין לו מעות, ברם מצות תלמוד תורה והחזקתה אינה מצוה בלבד, אלא עיקרה ניתנה להיות חיי כל יושבי חלד, כדכתיב כי היא חייך ואורך ימך, וכל אשר לו לאדם יתן בעד נפשו, יעוי"ש.

הלא מעתה נראה דה"ה למצות עונג שבת, שעיקרה באה כתענוג וצרכי הגוף, וזה גופא המצוה להיות הגוף מתענג ביום השבת, ממילא רשאי להוציא יותר מחומש נכסיו כשאר כל צרכי האדם שמתיר להוציא. וכפי שעוד יבואר מזה, וממילא נראה לקיים דברי הביאור"ל הנ"ל לענין לאו דבל תלין, דמאחר דעיקר ההיתר להוציא יותר מחומש הוא משום שנידון כצרכי גופו, א"כ במקום פירעון שכר השכיר אין לו היתר להוציא.

ובהגדה של פסח כתבתי, דהנה בב"י [ארו"ח סי' קס"ז ס"כ] הביא בשם המרדכי בפסחים, דאיתא בריה [דף כט:] דעל ברכת הלחם שבמצה יש דין ערבות, ומשמע שבברכת הלחם שבשבת בכל השנה אין דין ערבות, וקשה דהלא חובה היא לאכול ג' סעודות בשבת, וא"כ למה לא יאזן דין ערבות להוציא את חבריו בלא שיאכל הוא, עכ"ל הבי"י, ולא כתב בטעם הדבר, ובפרישה [סק"ג] כתב דצריך ליתן טעם טוב בזה הדין, וצ"ע.

ובמג"א [סקמ"א] כתב לבאר וז"ל, טעמא משום דאכילת שבת ויו"ט אינה חובה על האדם, אלא משום הנאתו, דהא מצטער פטור מלאכול, וא"כ אם אינו יודע את הברכה אמרינן ג"כ לא ליתנהני, דאסור ליהנות מהעוה"ז בלא ברכה, משא"כ במצה ויין קידוש שהם חובה על האדם, וחייב לצער עצמו לאכול, הוי כברכת המצוות, עכ"ל, ולפ"ז כתב בפמ"ג דאף אם מקדש על פת שפיר יש דין ערבות, כיון שעיקר אכילה זו לצורך מצוה.

וכ"כ הטי"ז [סי' רע"ג סק"ג] וז"ל, דלא קראו חוב בזה אלא בקידוש שעיקרו נתקן שלא בשביל הנאה, אלא מצוה עליו כשאר מצוות, וכן ברכת שופר שהתקיעה עצמה מצוה ואין שם

הגאון רבי יעקב חיים סופר שליט"א
ראש ישיבת כף החיים

בבזו יותר מחומש לתלמוד תורה

במדרש תנחומא (פ' צו ס"ד), "ראו כמה חביבה קריאת התורה לפני הקב"ה, כי יש חיוב באדם לתת כל ממונו ללמד תורה לעצמו ולבניו וכו'", ומבואר שחיוב הוא לבזבז כל ממונו ללימוד תורה. ודברי המדרש הם חידוש גדול, שהרי בכתובות (נ' א') אמרו, באושא התקינו המזבז אל יבזבז יותר מחומש. וע"י משנ"ב (סו"ס תרנ"ב בביאה"ל) שכתב, "סתמת כל הפוסקים שאין מחויב לפזר הון רב לשום מצוה בכל אופן ואף שיש לו עדיין הון, ורק עד חומש לכל היותר שרי, כמו לענין צדקה", וצ"ע.

ומפורסמים דברי השמ"ק בכתובות (שם) דתקנת אושא שלא יבזבז אדם לצדקה יותר מחומש, היינו דוקא לסתם צדקה, אבל להחזקת תורה מצדד שם דשרי לבזבז אף יותר מחומש, וע"י בזה למרנא ורבנא הח"ח ז"ל בספרו אהבת חסד (ח"ב פ"כ), ולגאון חיד"א בספרו פתח עינים בב"ב (י' א') ובספרו נחל קדומים (פ' תשא אות כ') ולגאון הנצי"ב ז"ל בהעמקשאלה (שאלתא י"ט אות ד), ולגאון ר"א פאלאג"י ז"ל בס' אברהם אזכור (ד"פ סע"א), ובספר דעת תורה יו"ד הל' צדקה ס"ו רמ"ט, ועוד.

ובמדרש ויקרא רבה (פ"ל ס"א) מבואר דעל שכר סופרים ומשנים לא קיימת הלכה של ופקדתי על כל לוחציו, וע"ש בהגהות הרד"ל (אות ג'), ואולי משום של ת"ת לא נאמרה ההלכה שלא יבזבז יותר מחומש וכנ"ל, ועיין.

ויתכן שלשון מדרש תנחומא שיש "חיוב" באדם לתת כל ממונו ללמד תורה לעצמו ולבניו, לאו דוקא הוא, וכדמצינו כה"ג שנקטו חז"ל חייב אדם וכו', ואינו חייב גמור, ולדוגמא במדרש משלי (פס"ח) "חייב אדם להשכים לבית הכנסת", וכן במדרש פרקי דר"א (פנ"ב) "חייב אדם לומר בעטישתו חיים", והארכתי בזה במק"א, וע"י בחיבורי ויחי יעקב ח"א (ס"ו ה), ואכמ"ל. ודע עוד, דנראה ברור דכל האמור במדרש תנחומא שם אינו מדברות חז"ל חכמי המדרש, אלא הוספה מאוחרת, וכדמוכח נמי מהלשון שם לבקי בלשון המדרש, וכבר נודע שרבו ההוספות המאוחרות במדרש תנחומא שלפנינו.

ובמדרש דברים רבה (פ"ד ס"ח) מעשה בר"א ור"י שיצאו לגבות לעסק מצות רבותינו וכו', והיה שם אדם אחד והיה נקרא אבא יודן, והיה לומד ליתן לרבותינו ביד רחבה, ועשה אותו אבא יודן עני, ראה לר"א ור"י שהלכו לגבות שם והטמין עצמו מפניהם וכו', אמרה לו אשתו מפני מה וכו', אמר לה רבותינו באו לגבות לעסק מצות עמלי תורה ואין סיפק בידי ליתן להם וכו', אשתו שהיתה אוהבת את המצות אמרה לו לא נשתייר לנו אלא שדה אחת, מכור חציה ותן אותה להן, הלך ועשה כן וכו', התפללו עליו ואמרו לו המקום ימלא חסרונוך וכו', חרש בחצי שדה ומצא שם סימא גדולה וכו'.

וראיתי למפרש הנד' במדרש דב"ר המבואר שכתב דזו מידת חסידות גדולה לתת חצי רכוש, וחכמים אמרו המבזבז אל יבזבז יותר מחומש, ע"י בכל דבריו. אבל לפי האמור שלא אמרו אל יבזבז יותר מחומש אלא לצדקה עם עניים, אבל בעבור תורה מותר יותר, מובן המדרש כמין חומר, שהרי המגבית היתה בעבור עמלי תורה, וכמפורש להדיא במדרש.

וביומא (לה ב) מובא המעשה על הלל הזקן שבכל יום היה משתכר בטרעפיק וחציו נתן לשומר בית המדרש, וכתב הח"ח בספרו ליקוטי הלכות ליומא שם, שמעובדא דהלל מוכח שאף עני צריך לצמצם משכירותו ולחיות בצמצום רב ולשכור אחר מלמד שילמדהו תורת ה', ואינו דומה למה שאמרו המבזבז אל יבזבז יותר מחומש כי זהו רק לענין צדקה, אבל לא לענין תורה שחייב לדעת אותה, והיא כל חייו לנצח, עכ"ל. וע"י גם בספרו אהבת חסד (ח"ב פ"כ).

ובעניתי יש לי להבין, דמעובדא דהלל עצמו אין ראייה לתקנת אושא, כי יש לומר דשאני הלל שהוא היה לפני תקנת אושא זו, שהרי הלל היה מאה שנה קודם החרבן (שבת ט"ו א), ואילו תקנת אושא היתה כשהיו באושא, וזה היה אחר החרבן, כדכ' רש"י בשבת (ט"ו ב), ואין אפשר ללמוד משום לבעלמא.

וראיתי לגאון הצדיק ר' שאול בראך בספרו בהיות הבוקר (ס"י קכ"ט), שאחר שהביא דברי השמ"ק דלעיל שלת"ת מותר לבזבז יותר מחומש, כתב להסביר טעמו של דבר ע"פ הגמ' בביצה (ט"ז א') שכל מזונותיו של אדם קצובים, חוץ מהוצאות בניו לת"ת שאם פיתח פוחתין לו ואם מוסיף מוסיפין לו, ולפ"ז יוצא שאינו מוסיף ע"י שמבזבז יותר מחומש, שהרי מוסיפין לו. אולם יש להעיר מהריטב"א בביצה שם שכ' דהא דאמרו שם בביצה שכל מזונותיו קצובין לו חוץ מהוצאת שבת ויו"ט והוצאת בניו לת"ת, לאו דוקא הני, אלא הוא הדין לכל הוצאה של מצוה, ונקט הני דרגילי ושכיחי, וכ"ה בשמ"ק שם. ולפ"ד הריטב"א אינו מובן למה אמרו באושא שלא יבזבז לצדקה יותר מחומש, ומדוע לא יבזבז והרי מוסיפין לו, וצ"ע.

(תורת יעקב, עיי"ש אריכות)

אימתי מותר לבזבז יותר מחומש

מובא בגמ' כתובות דף נ' ע"א "אמר רבי אילעא באושא התקיננו המבזבז (מעותיו לעניים) אל יבזבז יותר מחומש". דהיינו שלא יפזר לעניים יותר מחמשית בנכסיו וכפי שמסביר רש"י כדי שלא יצטרך בסוף בעצמו לבריות. "אמר רב נחמן מאי קרא "וכל אשר תתן לי עשר אנשרנו לך" (בראשית כ"ט כ"ב), דהיינו כפל הלשון של עישור בא ללמדנו שראוי להפריש מהנכסים שני עשורים שיחדיו הרי הם חומש. והטעם שרמזה זאת התורה בשני עשורים ולא בחומש, מובא בשטמ"ק להורות שעדיף יותר לתת צדקה כמה פעמים מאשר הרבה בנתינה אחת. הלבוש באו"ח סימן תרנ"ו כתב שאין מצוה לתת כל ממונו בשביל לקיים מצות עשה ולהביא עצמו לידי עניות ולהפיל עצמו על הציבור **שהעני חשוב כמת** וע"ז אמרו חז"ל "המבזבז אל יבזבז יותר מחומש", וכוונת דבריו דכתוב בתורה "וחי בהם" (ויקרא י"ח ה'), ואמרו חז"ל ביומא פ"ה ע"ב "ולא שימות בהם" וכיון שעניות כמיתה אין זה וחי בהם, וכן כתוב בחידושי הרשב"א ב"ק דף ט' בשם הראב"ד ז"ל.

עליה, והטעם לכך מפני שאומרת לו כשם שאני מחוייבת להאכילו כך גם אתה מחויב בכך ולא התכוונה להתקדש, ומעיר בס' הנ"ל הרי אסור לבזבז יותר מחומש, וא"כ יתכן מצב שרק היא תהיה חייבת בנתינת צדקה כי עדיין לא הפרישה חומש, ואולם האיש כבר הוציא חומש ופטור מנתינת צדקה, ואם באופן זה אמרה לו ליתן לעני תהיה מקודשת, כיון שלא שייך הטענה "כי היכא דמחייבא ביה אנא הרי מחייבת ביד את" ולמה לא חילקה הגמ' בזה?, ותירץ דמוכח מכאן שאם העני לפניו ורואה שרעב ללחם מחויב לבזבז אף יותר מחומש, ולא נאמר בזה הכלל המבזבז אל יבזבז יותר מחומש.

בס' אהבת חסד פ"כ ס"ג כתב דכל ענין איסור של בזבז יותר מחומש רק אם הוא מבזבז דרך פזרנות כגון שנותן ממון לצרכי ביתו, אך אם יש לו עסק קבוע שמשתכר בה כדי מחייתו כל שבוע אם נשאר לו יותר מותר לו ליתן את המותר לצדקה אף שהוא משיעור יותר מחומש. כמו"כ במקום פיקוח נפש כתב בס' אהבת חסד ח"ב פרק כ' לא שייך בזה איסור לתת יותר מחומש, וכ"כ בשו"ת אגרות משה חלק יור"ד ח"א סימן קמ"ג בסוף התשובה.

כמו"כ אם נותן יותר מחומש לכפרת עוונותיו, וכ"כ בס' משנה ראשונה על פאה פ"א משנה א' מביא בשם ספר בני יששכר שמי שנותן לכפרה על חטאיו וכמש"כ "חטאך בצדקה פרוק" מותר לתת יותר מחומש דכל אשר לו יתן בעד נפשו, וכ"כ בשו"ת דברי מלכיאל ח"א חלק חו"מ סימן ק"ב אות א' משום שצדקה דומה לרפואה, וכ"כ בשו"ת שבט הלוי ח"ב סימן קכ"ה. וכ"כ בעל התניא באגרת התשובה ס"ג, ומסביר זאת מאחר שעושה לפדות נפשו מתעניות וסיגופים לא נקרא בזבז ממון דכל אשר לו יתן בעד נפשו ולא גרע מרפואת הגוף ושאר צרכיו. בס' רביד הזהב עה"ת פרשת ויצא כתב דאם הכסף הגיע לידו בלי יגיעה וכגון שמצא מציאה מותר לתת יותר מחומש, דאין זה בזבז משלו אלא משל הקב"ה. בס' מנחת חינוך מצוה ט' אות ו' כתב שעל מצוה תמידית חייב לבזבז יותר מחומש. בשו"ת אבני נזר אבן העזר סימן ס"א כתב שהמגרש את אשתו אחר עשר שנים שלא ילדה אף שהוא יותר מחומש כיון שהוא כדי שלא יבטל ממנו מצוה עולמית חייב לגרשה (עי' בשו"ת בצל החכמה ח"ד סימן ע"א אות ה').

והנה מצינו כמה אופנים שמותר לתת יותר מחומש לצדקה, בשיטמ"ק בכתובות ד"נ כתב שהחזקת לומדי תורה מותר לתת יותר מחומש, והוכיח זאת מדברי המדרש רבה ויקרא פרק ל"ד ט"ז שרבי טרפון נתן לרבי עקיבא שש מאות קנטרין של כסף כדי לקנות לו שדה ועמד רבי עקיבא וחילקם לסופרים ולעמלי תורה. למחר שאל רבי טרפון את רבי עקיבא האם לקחת השדה שאמרתי לך, א"ל כן, ביקש ר"ט מר"ע שיראה לו את השדה הראה לו את הסופרים והחכמים שחלק להם את הכסף ועי"כ יעסקו בתורה והביא הפסוק בתהלים "פזר נתן לאביונים צדקתו עומדת לעד". וביאר באהבת חסד פ"כ ס"ד משום שבהחזקת לומדי תורה יש לנותן שותפות וחלק יחד עם הלומד וכיון שהמחזיק את לומד התורה נחשב לשותף עמו מותר לקנות לצרכו אף ביותר מחומש.

כמו"כ אם הנותן הוא עשיר מופלג מותר לו ליתן אף יותר מחומש, משום שלא שייך שיבוא לידי עניות, וראי' לזה מזה שמצינו שר"ג הוציא אלף זוז לקנות לולב, ולכאורה הרי אסור לבזבז ממונו אפילו למצוה עוברת, ובעי"כ משום דעשיר היה, וכ"כ הב"ח או"ח סימן תרנ"ו בשם הר"ן ובחכמת אדם כלל קמ"ד ס"א בדעת הרמב"ם (עי' בזה בשו"ת דובב מישרים ח"ג סימן פ"ד).

אם עני בא לפניו ומבקש צדקה, דהיינו מה שאסור לבזבז יותר מחומש לא נאמר כי אם כאשר האדם מבקש לתת את כל ממונו לצדקה, אבל באונן שהעניים באים ומבקשים ממנו אין זה נחשב בזבז ממון ומדת חסידות שיתן יותר מחומש. וכ"כ בשו"ת מורשת משה (קלירס) סימן מ"א ובשו"ת אבן ישראל (פישר) סימן כ"ב. בספר גשמי ברכה (קהלת ב' י"ט) מציין דברי הגמ' בקידושין ח' ע"ב דאם אמר לאשה התקדשי לי בככר ואמרה האשה לבעל תנהו לעני זה אינה מקודשת אפילו עני שסמוך

מי שעבר על תקנת אושא ונתן יותר מחומש לצדקה אעפ"י שלכתחילה לא נהג כשורה מ"מ לא הפסיד וקיים מצות צדקה, וכ"כ החיד"א בס' פתח עינים ב"ב דף י' ומוכיח זאת מדברי השיטמ"ק כתובות ד"נ דמה שאמרו אל יבזבז הוא רק לכתחילה אבל בדיעבד אם בזבז שכרו אתו, ודבר זה למד מהפסוק "פזר נתן לאביונים צדקתו עומדת לעד", כלומר שיש לו שכר אף אם נתן יותר מהראוי.

כוס תנחומין לסופרנו הנכבד
 הרה"ג ר' אליקום דבורקס שליט"א
 לרגל פטירת אמו הצדקנית צרת צדה חנה דבורקס ע"ה
 בשיבה טובה
 הקיפה דורות גבורכים לוגדי תורה
 ת.נ.צ.ב.ה.

הנושאים הבאים
 וישלח - הקמת בית מדרש, ויבן לו בית (לג ז'), ובתיב"ע.
 וישב - הסעודות בחנוכה, ענינא דיומא.
 מקץ - הפסקה.

מכון ירושלים
אוצר מפרשי התורה
 אוצר כל הפירושים והביאורים על התורה בעריכה תמציתית וייחודית להשיג בהנחיות המפרים

מכון ירושלים
אשת חיל
 מדרשים, נפתר, ראשונים, אחרונים, חסידות